

סיורי החוג הגיאוגרפי-היסטורי

בחורף תשי"א נתחדש החוג הגיאוגרפי-היסטורי, שנוסד בשעתו ביזמתו של הד"ר מייזלר, וחברי החוג רובם ככולם הם תלמידיו. עם חידוש פעולתו של החוג הוחלט לקיים פגישות חדשיות, שבהן ירצו חברים על ענייני מחקר שונים בתחומי הגיאוגרפיה ההיסטורית, הארכיאולוגיה וההיסטוריה הקדומה של ארץ-ישראל ויחליפו דברים על החידושים המתחדשים בארכיאולוגיה ובמחקר הארץ, וגם לערוך סיורי בדיקה ולימוד של אזורים שונים.

בפגישה הראשונה הוחלט לעמוד במגע הדוק עם החברה העברית לחקירת א"י ועתיקותיה, ולפרסם סקירות על הסיורים בידיעות. נבחרה מזכירות שחבריה הם: י. אהרוני, טרודה דותן ות. פרומשטיין. במשך השנה התקיימו שבע פגישות, שבהן הושמעו הרצאות אלו: (1) א. מלמט: הארמים בימי דוד; (2) י. אהרוני: התנחלות שבט דן; (3) ז. קלאי: גבולות יהודה בתקופות הפרסית וההילניסטית; (4) ת. פרומשטיין: עוזיהו מלך יהודה וארץ יהודה במקורות אשור; (5) ב. קנאל: בעיות כרונולוגיות בארכיאולוגיה של הבית השני; (6) מ. דותן: סקר ארכיאולוגי-טופוגרפי באיזור נחל רובין; (7) טרודה דותן: בעיות הקיראמיקה של תקופת הברזל. אף נערך סיור אחד לאיזור נחלת דן, שסיכמו ניתן לקמן.

בנחלת דן*

אל-קַבֶּאב (משמר אילון) — ראס אַבו חַאמֶד — תל מֵלֵאֵת — ח'רבת אל-מַקְנַע — תל בַּטְאֵשִׁי —

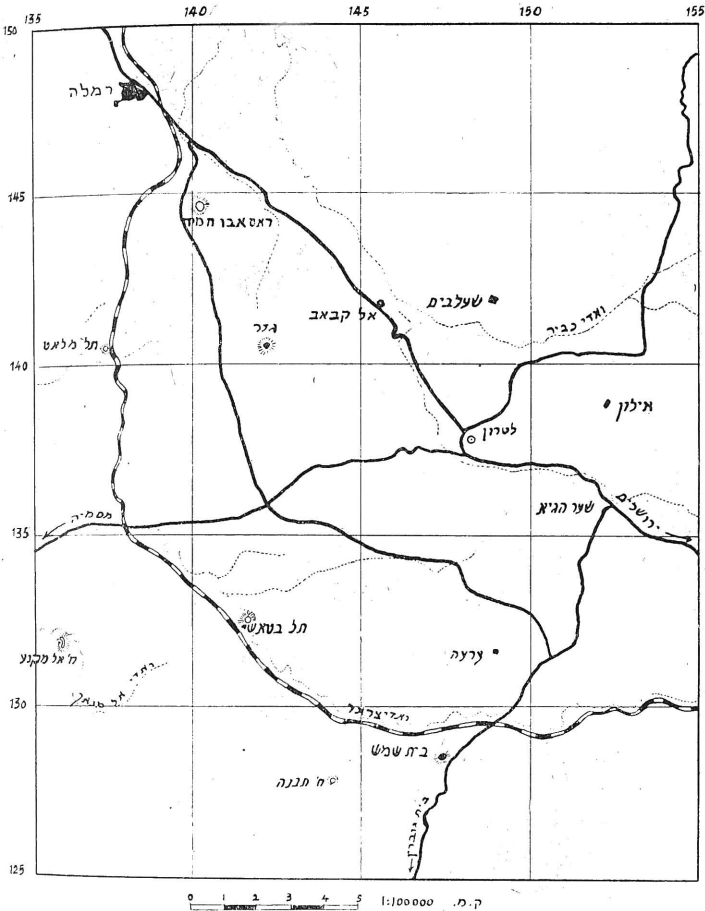
ח'רבת תַּבְנֵה.

הסיור נערך בימי 25-26 במאי¹, והוא היה מוקדש לבירור בעיות אחדות הכרוכות בנחלת דן והגבול בינה לבין נחלת יהודה. היום הראשון של הסיור עבר בחיפושים אחרי גבתון ההיסטורית. ביקרנו תחילה בכפר הערבי הנטוש אל-קַבֶּאב, המיושב עתה עולים חדשים ושמו הוסב למשמר אילון. שם זה הולם יפה את המקום, שהוא צופה אל עמק אילון המשתרע לרגליו ושומר עליו ממערב. המקום שולט על הדרך לירושלים לפני רדתה לעמק, ובו עובר הכביש הישן לירושלים, המנותק עתה על-יד לטרון. הכפר שוכן על גבעה, שמרחוק, ובמיוחד מצפון, היא נראית כתל. בדקנו את מדרונות הכפר מכל צדדיו, ומצאנו בו חרסים ביזאנטיים וערביים בלבד. ממזרח לכפר מצויים בורות מים עתיקים, בתי-כד וגרנות חצובים בסלע, שהם כנראה מן התקופה הביזאנטית או מן התקופה הערבית הקדומה.

* תיאור הסיור נכתב בידי י. אהרוני, טרודה דותן ות. פרומשטיין.

¹ תודתנו נתונה לשמריהו גוטמן מנען ולמשק נען שאירחו אותנו בסיור זה.

ולחברה העברית לחקירת א"י ועתיקותיה שהשתתפה בהוצאותיו.

הרי שהממצא הארכיאולוגי באל-קבאב אין בו ידיים לזיהויו של יישוב זה עם גבתון. כנגד זה המקום השני שביקרנו הפתיע אותנו בעושר של חרסים מתקופת הברזל. ממזרח לכביש החדש לירושלים, כק"מ אחד מדרום לפרשת הדרכים של כביש זה והכביש הישן רמלה-לאטרון, שוכנת גבעה נרחבת, שהסיחו ממנה את הדעת עד עכשיו, ואין היא מסומנת במפות כחורבה או כתל. במפה ה-P.E.F. ובמפת 1:20,000 סומנה הגבעה בשם ראס אבו חמיד²). גובהה של הגבעה מועט, אבל

(2) כפי שנודע לנו ביקר לפנינו בתל זה המהנדס י. קפלן, והגיע למסקנות דומות למסקנותינו. במפתו מסומן המקום בטעות בשם ראס אבו חמיד.

היא משתרעת על שטח של עשרות דונאמים וקצתה נטועה בוסתן ערבי. מחמת שהיתה הגבעה חרושה עלה בידינו ללקט את החרסים על נקלה.

לפי הממצא הקיראמי ניתן לקבוע את שלבי היישוב במקום זה כדלקמן⁽³⁾: ראשיתו של היישוב כאן בתקופת הברזל הקדומה. תקופה זו ותקופת הברזל התיכונה מיוצגות ע"י שברי סירי-בישול בעלי שפת-צווארון, עשויים טין שחור-חום וחצצי ביותר (סירים אלה אוסייניים גם לתקופת הברונזה המאוחרת). מרובים כאן שברי-גוף של כלים מחופים חיפוי אדום ומרוקים מירוק שלא כסדרו. אף נמצאו שברי שפיות-אוגן של קערות עמוקות בעלות חיפוי אדום ומירוק שלא כסדרו, שהם אוסייניים לשלביה האחרונים של תקופת הברזל הקדומה (תקופת הברזל הקדומה ג', המאה ה' לפסה"ג) ולתחילת תקופת הברזל התיכונה (המאה ה' הח' הש' לפסה"ג). שבר קערה בעלת שפה שטוחה וחריץ מתחת לשפה ולחוץ, מרוקה מירוק שלא כסדרו, שייכת גם היא לתקופת הברזל הקדומה ג'. מתקופת הברזל התיכונה מצאנו שבר קערית שטוחה מרוק מירוק חד-מרכזי ושבר-גוף של כד מרוק מירוק אנכי; וחוף מזה הרבה שברי שפיות חלקות ומחורצות של פערורים; פערורים מטיפוס זה היו שכיחים בארץ מן המאה ה' ועד למאה ה' לפסה"ג.

חרסים מן התקופה הפרסית לא נמצאו, חוץ מן הפערורים הנ"ל. התקופה הרומית המאוחרת (המאות הג'-הד') והתקופה הביזאנטית מיוצגות ע"י שבדי קערות מסוג הסיגילאטה המדומה ושברי-גוף צלעוניים. מן התקופה הערבית מצאנו שבר-גוף מקושט בדגם של סירוק גלי.

על פי הממצא הקיראמי אפשר לזהות מקום זה עם גבתון המקראית. אמנם אין בו במקום זה מעלות אסטראטגיות, אבל שטחו הגרוב, עושר החרסים ומקומו באמצע הדרך מגזר העתיקה לרמלה — מורים על חשיבותו ומעלים על הדעת, שראס אבו חאמד ירש את מעמדה של גזר אחרי חורבנה במסע שישק⁽⁴⁾. לבסוף בדקנו את תל מלאח, השוכן ע"י מסילת הברזל, כחמישה ק"מ ממערב לגזר. זה כבר הוצע זיהויו של תל זה עם גבתון⁽⁵⁾. התל גבוה ובוולט למדי. לרגליו בדרום נמצא מעיין, שהוא עכשיו ביצה קטנה, ובתוכה נראים שרידי בית-בד ביזאנטי בנוי ומטווח.

הממצא הקיראמי בתל זה משקף את תקופות היישוב הבאות: לתקופת הברונזה הקדומה שייך חרס אחד מחופה חיפוי אדום מבחוץ, ומרוק מירוק צפוף, טיגון חצצי וגם ביותר, וצרפתו לקויה. אף-על-פי שחרס זה הוא אוסייני לתקופת הברונזה הקדומה, אין להסיק מסקנות על ראשית היישוב בתל על סמך

(3) כל החרסים שנאספו בסיוורנו נמסרו לאוסף החרסים של מחלקת העתיקות הממשלתית בירושלים.

(4) על שאלת זיהויה של גבתון דן בפרוטרוט ז. קלאי במאמר שיחפרס בחוברת

הנאה של הידיעות.

(5) Von Rad, PJB 1933, p. 38 f.

חרס יחיד בלבד, שנמצא בבדיקה זו. לתקופת הברונזה התיכונה ב שייכים שני שברי כלים: שבר ידית כפולה של פכית חיקסוסית, מחופה חיפוי כתום ומרוק היטב; בסיס סְמִידיסקי. לתקופת הברזל הקדומה שייכים שברי שפיות של סירי-בישול ושברי-גוף מחופים חיפוי שלא כסדרו. תקופת הברזל הקדומה ג' ותקופת הברזל התיכונה בשלביה הקדומים מיוצגים ע"י שברי קערוח עמוקות בעלות שפיות-אוגן, והן מחופות ומרוקות מירוק שלא כסדרו מבפנים ומבחוץ. לתקופת הברזל התיכונה יש לייחס את החרסים הבאים: שברי קערות בעלות שפיות מעובות, מרוקות מרוק-אובניים מבפנים ושברי שפיות חלקות של פערורים, האופייניים למאות הח'—הה' לפסה"ג. התקופה הפרטית מיוצגת ע"י שפיות צלעוניות של פערורים, וגם ע"י שפה מעובה של קערה, שטינה ירקרק, וע"י בסיס שטוח של קערה עמוקה.

מן התקופה ההילניסטית מצאנו שבר-גוף של קערית המחופה חיפוי אדמדם ושבר של בסיס-טבעת של קערה, ועליה כתמי חיפוי אדום. מן התקופה הרומית המאוחרת והביזנטית נמצאו שברי קערות מסוג הסיגילאטה המדומה ושברי-גוף צלעוניים. לתקופה הערבית שייכים חרסים מקושטים דגמים גיאומטריים אופייניים.

שטחו של התל קטן ואינו מניע לעשרה דונאם, ודבר זה בלבד דיו להטיל ספק בזיהויו עם גבחון.

את היום השני בסיוורנו הקדשנו לבירור הגבול בין נחלת יהודה לנחלת דן. נסענו לכפר הערבי הנטוש קִנְאוּהָ. ומשם הלכנו דרך השדות לח'רבת מִקְנָע. אפילו מרחוק מכירים יפה בתל, המשתרע על שטח גדול למדי, אבל הוא אינו גבוה ביותר. התל שוכן כארבעה ק"מ מדרום-מערב לתחנת הרכבת של ואדי אֶצְרָא והוא מוקף ממזרח ומצפון ע"י ואדי אל-מִקְנָע היורד אל ואדי אֶצְרָא. פסגת התל צורתה כעין חצי גורן עגולה, שתי שלוחותיה פונות מערבה וביניהן — שקע שבתוכו באר, כוסתן ואמת-מים ערבית, שממנה נמשכו מים לשדות הסמוכים. בשיא התל אפשר להבחין יפה בחומת העיר העתיקה, שצולמה ע"י אולברייט בשנת 1906. לפי הממצא הקיראמי ראשית היישוב בתל זה היא בתקופת הברזל הקדומה ב', 1 (התקופה הפלשתית). לתקופת זו יש לייחס שברי קערות פלשתיות ובתוכם שבר קערה פלשתית אופיינית, בעלת שפת-אוגן, משוחה משח לבן, ומקושטת בדגם של סליל שחור ובו צלב מלטה (7); וכן צפחת מקושטת פסים אדומים על גבי ידיותיה ופסים אדומים מצטלבים על צווארה. מתקופת הברזל הקדומה ב', 2 ו-ג' מצאנו שבר כלי מחופה חיפוי אדום מבחוץ ומקושט פסים שחורים. שבר קערה בעלת שפת-אוגן, מחופה חיפוי אדום ומרוקה מירוק שלא כסדרו מבפנים ומבחוץ, והרי זה כלי האופייני לתקופת הברזל הקדומה ג' ולשלב

Albright, *BASOR* 15, p. 8; 17, p. 5 ff. (6)

(7) מעניין, שתל זה מצטיין בעושר של חרסים "פלשתיים", שנמצאו גם בסיוור התי

של אולברייט. דבר זה מעיד על יישוב ניכר שהיה כאן במאות הי"ב-ה"א לפסה"ג.

הראשונים של תקופת הברזל התיכונה. אף מצאנו מספר רב של שברי קעריות מחופות חיפוי אדום, ושברי שפיות של סירי-בישול מן הטיפוס הרגיל בתקופת הברזל הקדומה ובתחילתה של תקופת הברזל התיכונה. התקופה הפרסית מיוצגת ע"י שבר שפה מעובה של קערה פרסית, שטינה ירקרק; וע"י שבר כתף של קנקן פרסי. מן התקופה הביזאנטית נמצאו שברי-גוף צלעוניים. הרי שאישר' הממצא מבחינה ארכיאולוגית את תוצאות בדיקתו של אולברייט, המזהה את ח'רבת אל-מקנע עם אלתקה.

מכאן נסענו לתל אל-בַּטְאִשִי, תל חשוב, שמייולר מזהה אותו עם עקרון⁸). תל זה שוכן בוואדי אֶצְרָא, כחמשה ק"מ מדרום-מזרח לתחנת הרכבת. התל מתבלט יפה, והוא טיפוסי מאוד בצורתו. הנחל מקיף אותו משלושה צדדים, והוא מתרומם מעל פני השטח המישורי. יש להניח שכולו תל מלאכותי. גובהו אינו רב, אבל, מסביבו שרדו שרידים רבים מחומת העיר העתיקה, שנותנים לתל צורה מוצקה, כמעט מרובעת. מדרונותיו תלולים ומכוסים אבני החומה, שמנעה את חשיפת המדרונות, ומשום כך ליקוט החרסים קשה כאן. הפינה הצפונית של התל מתרוממת יותר, ובצדו הצפוני-מזרחי ניכרים שרידים של שתי חומות מקבילות⁹) ושל שער העיר. בגלל אופי המדרונות ובגלל הקוצים המרובים המכסים את שטחו המישורי של התל, היה ליקוט החרסים קשה ביותר, והוא רחוק משלימות. מצאנו במקום חרסים מועטים, שניתן לשייכם לתקופת הברזל הקדומה והתיכונה, והם: שברי קערות המחופות חיפוי אדום-חום, המראות לראשונה בסוף תקופת הברזל הקדומה ובשלביה הראשונים של תקופת הברזל התיכונה; שבר אחד של קערה המרוקה מירוק-אובניים חד-מרכזי, והיא אופיינית לתקופת הברזל התיכונה. לעומת זאת מצאנו הרבה חרסים פרסיים, ובייחוד שברי קערות פרסיות שטיגן ירקרק. התקופה ההיליניסטית מיוצגת ע"י שברי בסיסי-טבעת של קעריות. אף מצאנו שברי-גוף צלעוניים מן התקופה הביזאנטית.

מקום ביקורנו האחרון היתה ח'רבת תַּבְנָה. נסענו עד סמוך לכפר הערבי הנטוש בְּרִיג', ומשם עלינו לאורך הוואדי עד לחורבה. ח'רבת תַּבְנָה שוכנת על שלוחת הר ארוכה, שכיוונה ממזרח למערב ופסגתה הגבוהה ביותר הוא כק"מ אחד ממזרח לחורבה. מערבה ממנה ניכרות חציבות מרובות בסלע, סימניהם של גיתות ובתי-בד עתיקים, שאחדים מהם נשתמרו יפה. בחורבה עצמה, המשתרעת על שטח נרחב למדי, לא מצאנו אלא חרסים רומיים-ביזאנטיים, וכמו בסיורו של אולברייט¹⁰) אף בסיורנו לא נמצאה שום קיראמיקה קדומה מזו. מכאן שיש לחפש את תמנה המקראית במקום אחר, אולי קרוב יותר לוואדי אֶצְרָא, המסתמן כגבול היסטורי וטבעי בין נחלות דן ויהודה.

(8) ר' במפת מייזל-רליפשיץ, הוצ' חברת הכשרת הישוב בע"מ, ק.מ. 1:250 000.

(9) לפי סברתו של ד"ר מייולר זוהי חומת הסוגרים של העיר.

(10) Albright, BASOR 18, p. 10